

AVROPA VƏ AMERİKA ƏDƏBİYYATI

Dantenin “İlahi komediya”sı tərcümələrdə

Yadigar Əsgərova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: yadigar@2012gmail.com

Annotasiya. Məqalədə XIV əsrin məşhur italyan şairi Aligyeri Dantenin “İlahi komediyası”nın Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi və nəşri tarixi barədə məlumat verilir. Poema ilk dəfə XX əsrin 50-ci illərində hissə-hissə tərcümə edilmiş, yalnız ali məktəblərin müntəxabat kitabları vasitəsilə tanındılmış, öyrənilmiş, onun haqqında tədqiqat işləri yazılmışdır. Bir çox ədiblərin əsərlərini dilimizə uqurla çevirən görkəmli şairimiz Əliqə Kürçaylı Dantenin “İlahi komediyası”nı fasilələrlə tərcümə edərək tam halda 1973-cü ildə ictimaiyyətə təqdim etmişdir. Şair əsəri ruscadan çevirdiyindən biz Dantenin rus tərcüməşünaslığında tədqiq və tərcümə probleminə də yer vermişik. “İlahi komediya”da işlənən tersin şeir formasına, dilimizə çevrilməsində işlənmə xüsusiyyətlərindən bəhs olunur, çoxəsrlik türkdilli poeziyamızda da belə nümunələrin olması haqqında məlumat verilir.

Məqalədə Cəhənnəm, Əraf və Cənnət bölümlərinə ayrılan poemada xristian dini görüşlərində yer alan 3 rəqəminin sakral mahiyyətindən də söhbət açılır. “İlahi komediya” xristian düşüncəsini sərgiləyə də, cəhənnəm, cənnət səhnələrinin müsəlman alimlərinin tədqiqatlarından alınan bilgilərdən faydalanması da istisna edilmir.

Filosof mütəfəkkirin yaşadığı dövrdən keçən vaxt ərzində yüzlərlə dantoloq “İlahi komediya”nı elmi-dini, fəlsəfi, bədii-estetik, psixoloji yöndən analiz etmiş, lakin son nöqtəyə çatmamışlar. Mədəniyyətlərin kəsişməsi, qarşılıqlı təsirinə məhsulu olan belə əsərlərin Azərbaycan oxucularına təqdim olunması dünya ədəbiyyatı nümunələrinin daha professional səviyyədə öyrənilməsinə şərait yaradardı.

Açar sözlər: Dante, “İlahi komediya”, tersina, mədəniyyət, poema

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.09.2021; qəbul edilib – 25.09.2021

“The Divine Comedy” by Dante in translations

Yadigar Asgerova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: yadigar@2012gmail.com

Abstract. In the article, it is reported about the acquaintance of the Azerbaijani reader with “The Divine Comedy” by the famous Italian poet of the 12th century Alighieri Dante, about the translation and publication of the work into the Azerbaijani language. In our country, the poem was first translated in parts in the 50s of the 20th century and was studied only with the help of university textbooks; studies have also been written on “The Divine Comedy”. The outstanding poet Aliqə Kurchayli, who successfully translated the works of many writers into our language, intermittently translated Dante's “The Divine Comedy” into Azerbaijani and presented it to the public in full in 1973. Since the poet translated the work from the Russian language, we also touched upon the problem of Dante's research and translation in Russian translation studies. The article discusses the tercet – the form of poetry used in “The Divine Comedy”, the peculiarities of its processing when translated into our language; it is reported that there are similar examples in the centuries-old Turkic poetry.

The article also discusses the sacred meaning of the sacred number 3 found in Christian religious views contained in the poem, which is divided into sections of Hell, Purgatory and Paradise. Although Christian thinking is presented in the poem, it is possible that the scenes of hell and heaven were fueled by the research of Muslim scholars.

Since the life of philosopher-thinker, hundreds of Dante's researchers have conducted scientific-religious, philosophical, artistic-aesthetic and psychological studies of "The Divine Comedy", but they have not been completed. Presentation to the Azerbaijani reader of such works, which are the product of intersection of cultures and their mutual influence, can contribute to the study of the world literary samples at a more professional level.

Keywords: Dante, The Divine Comedy, tercet, culture, poem

Article history: received – 18.09.2021; accepted – 25.09.2021

Giriş / Introduction

Orta əsrlər italyan mütəfəkkiri, şairi, filosofu Dante Aligyerinin "İlahi komediya" poeması (1308-1324) həm italyan, həm də dünya mədəniyyətinin nadir nümunələrindən sayılır. İtalyan ədəbiyyatının, ədəbi dilinin özülünü möhkəmləndirən bu əsəri alimlər həmin dövrün elmi, siyasi, fəlsəfi, dini görüşlərinin ensiklopediyası hesab edirlər.

"İlahi komediya" poeması Azərbaycanda ilk dəfə XX əsrin əvvəllərində tanınmışdır. Dantenin 700 illiyi ilə əlaqədar olaraq 1966-cı ildə SSRİ EA-nın Dünya mədəniyyəti tarixi üzrə elmi şurası yanında daimi Dante komissiyası yaradılmışdı. Həmin illərdə keçirilən anım tədbirləri, mühazirələr, konfranslar Azərbaycanda da şairin yaradıcılığına maraq oyatmış, alimlərimiz ona məqalələr həsr etmiş, tədqiqatlar aparmış, A.Dantenin əsərləri xarici ölkə ədəbiyyatlarının müntəxəbatlarında, antologiyalarda dərc olunan tərcümələr vasitəsilə ictimaiyyətə çatdırılmışdır .

Əsas hissə / Main Part

"İlahi komediya"nın müəyyən parçaları ölkəmizdə ilk dəfə istedadlı gənc şair Əliaga Kürçaylının tərcüməsində təqdim olunmuşdur . Bu tərcümələr Azərbaycan Dövlət Universitetinin 1955-ci ildə çap etmiş olduğu müntəxəbatda yer almışdı. Sonradan poema Ə.Kürçaylının tərcüməsində Azərbaycan dilində tam halda 1973-cü ildə işıq üzü görmüş (Aligyeri Dante. İlahi komediya. Bakı, "Azər-nəşr", 1973), 1988-ci ildə 100 cildlik "Dünya ədəbiyyatı kitabxanası" seriyasının 20-ci cildi kimi ikinci dəfə nəşr edilmişdir (Aligyeri Dante. İlahi komediya. Bakı, "Yazıçı", 1988). 1973-cü ildəki birinci nəşri əsasında təkrar çapa hazırlanmış poema Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" 12 yanvar 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə "Dünya ədəbiyyatı" seriyasından üçüncü dəfə çap edilərək 25000 nüsxə həcmində ölkə kitabxanalarına hədiyyə edilmişdir (Aligyeri Dante. İlahi komediya. Bakı, "Öndər", 2004).

Qərbi Avropa alimləri tərəfindən A.Danteyə iki cür: ya ruhani-şair, ya da ustad şair kimi yanaşıldığından, pravoslav dininə mənsub ölkələr katolik dünyagörüşünü əks etdirən poemanı qəbul etmirdilər. "İlahi komediya"nı rus ədəbiyyatında da uzun müddət tanımaq istəməmişdilər. XVIII əsrin orta çağlarından başlayaraq Rusiyada "İlahi komediya"nın tərcümə tarixində yeni səhifə açılır. Dantenin əsərlərindən edilən tərcümələri tədqiq edən Y.Lebedeva poemanın ilk tərcüməsinin M.Çulkov tərəfindən müəllifinin adı çəkilmədən "Slavyan nağılları" kitabında dərc olunması haqqında məlumat verir [8]. Klassizmin romantizmlə əvəzləndiyi dövrdə əsərə maraq getdikcə artır, Dantenin şəxsiyyətinə qarşı laqeyd münasibətə baxmayaraq, 33 nəğmədən ibarət hissələr P.Jeleznyakov tərəfindən tərcümə edilir. XIX əsrdə tərcüməçi P.Katen "İlahi komediya"nın "Cəhənnəm" hissəsini tersinaların qaydalarına uyğun olaraq çevirmişdir. Moskva Universitetinin professoru D.Minin 50 il ərzində çalışaraq ilk dəfə "İlahi komediya"nı nəzmlə tam olaraq rus dilində oxuculara təqdim etmişdir.

“İlahi komediya”nı ruscadan dilimizə çevirən Əliağa Kürçaylı M. Lozinskinin 1967-ci ildə nəşr edilmiş tərcüməsini əsas götürmüşdür. Şair eyni zamanda D.Minin, D.Minyayevin, M.A.Qorbovun, O.N.Çyuminanın da tərcümə mətnlərindən yararlanmışdır. Bu sahədə xüsusi səriştəsi, uğurlu təcrübələri olan Əliağa Kürçaylı A.Dantenin tərcüməsində tersin (müsəlləs) formasından ustalıqla istifadə etmişdir. Lirik növün hər bəndi üç misradan ibarət şeir forması –müsəlləs-üçlük (ərəbcə - üçlük, üçləmə) türk şeiriyyətində fərqli qafiyə quruluşunda, əsasən aaa, bbb...qafiyələnməsi işlənmişdir [13].

*Земную жизнь пройдя до половины,
Я очутился в сумрачном лесу,
Утратив правый путь во тьме долины.*

*Каков он был, о, как произнесу,
Тот дикий лес, дремучий и грозящий,
Чей давний ужас в памяти несусь!*

*Так горек он, что смерть едва ль не слаще.
Но, благо в нем обрести навсегда,
Скажу про все, что видел в этой чаще. [7]*

M.Lozinskinin poemanın “Cəhənnəm” hissəsinin ilk nəğmələrindən etdiyi çevirmələrdən Ə.Kürçaylının tərcüməsi də forma və məzmun cəhətdən Dantenin üslubunu, dil və bədii xüsusiyyətlərini çatdırmaq üçün edilən uğurlu təcrübələrdir:

*Bu dünya ömrümün yarısını keçəndə
Mən girdim zülmət kimi qaranlıq bir meşəyə.
İtirdim doğru yolu zülmət dərəsində.*

*O salıbdır fikrimi dəhşətə, əndişəyə.
Vəhşi idi o meşə, qorxuluydu, dərindi!
Necə təsvir eləyim, bənzədim hansı şeyə!*

*Zəhər kimi acıydı, ölüm ondan şirindi.
Lakin ondan əbədi ibrət dərsi alan mən.
Orda gördüklərimi deyərəm bir-bir indi. [1, s.19]*

Tersina – 3 misralı beytin 1-ci və 3-cü misralarının həm qafiyə, ortadakı misranın isə sonra gələn beytin 3 misrasının 1-ci və 2-ci hissəsi ilə aba, bcb,cdc formada bağlılığından ibarətdir. 3 rəqəmi xristianlıqda etiqad olunan müqəddəs üçlüyün rəmzi ifadəsi kimi “Dante şeirinin şəklinə də nüfuz etmişdir.” Poema 3 hissədən-Cəhənnəm, Əraf, və Cənnətdən, hər hissə, 33 nəğmədən ibarətdir. Mənanın bütövlüyünü qorumaq, təkcə məzmunca deyil, formaca da bir-biri ilə zəncir kimi bağlanan beytlərin tamamlanması tarixən bu şeir formasının yalnız “İlahi komediya”ya mənsubluğunun göstəricisidir. Tərcümə sahəsində səriştəsi olan Əliağa Kürçaylı qafiyə sistemini, nəzm formasının ardıcılığını qorumağa çalışmış, tərcümə müddətində yeni bilgiler qazanmağa, orta əsr çağlarına məxsus ab-havanı saxlamağa cəhd etmişdir. Tarixi şəxsiyyətlər haqqında məlumatlar, bəzi əsatir və rəvayətlərin oxucuya çatdırılması, bir neçə tərcümənin tutuşdurulması böyük zəhmətin və əməyin məhsuludur.

*Bir də gördüm kölgələr verib dodaq-dodağa,
Gedə-gedə öpürlər tələsik bir-birini,
Bu görüş səbəb olur bir təsəlli tapmağa.*

*Qarışqalar bu sayaq gəzəndə yemlərini,
Yaxud da yollarını axtaranda toqquşar,
Sürtər biri-birinə burnunu, üzlərini.* [1, s.33]

Yuxarıdakı nümunə Əraf hissəsindəndir, o biri dünyada hələ hansı məkana düşəcəyini bilməyən insanların narahət kölgələri, kölgələrin hərəkətlərinin qarışıqlarla müqayisələri poemanın bədi detallarla zəngin olduğunun daha bir göstəricisidir. Əsərin yazılmasından sonra tersina forması Qərbi Avropada və bir çox xalqların ədəbiyyatında geniş yayılmışdı. Tədqiqatçılar bu texnikanın Dantenin “İlahi komediya”sı ilə assosiasiya yaratdığını, qafiyə və dil sistemini tamamladığını, eləcə də sevilən bir şeir tərzini olmasını vurğulayırlar. Qeyri-adi üslubda və formada yazılmış dini-ictimai mahiyyətli “İlahi komediya” poeması florensiyalı şair-mütəfəkkiri bütün dünyaya tanıtmışdır. İlk variantında sadəcə “Komediya” adlansa da, sonralar bədi dəyərinə, ruhani mövzusunə görə “İlahi komediya” adını almışdır. Uğurlu kompozisiyaya, orijinal bədi struktura malik “İlahi komediya” italyan ədəbiyyatında nadir ədəbi nümunələrdən sayılırdı. İlk hissəsi “Cəhənnəm”lə başlayan poemanın komediya adlanması da Romanın orta çağlar terminologiyasının xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Vahiməli hissə ilə başlayan, xoş sonluqla bitən əsərlər o vaxtlar komediya adlandırılırdı. Müxtəlif bədi təsvirlər, alleqoriyalar, simvollar sistemi, canlı üslubi vasitələrlə dolu olan Cəhənnəm hissəsi şairlərin, alim və rəssamların diqqətini cəlb etmişdir. İtalyan ədəbiyyatı ilə yaxşı tanış olan A.S.Puşkin əsərin təsiri ilə tersinalar yazmış, “Dantenin elə bircə “cəhənnəm” planının böyük bir dühadan xəbər verdiyini” qeyd etmişdir [8]. Xristian-katolik dünyagörüşünün əsasında yazılmış poemadakı rəqəmlər, alleqoriyalar da rəmzi mənə daşıyır, dini- fəlsəfi məzmun kəsb edir. Təsvir edilən gerçək bir cəhət isə müəllifin tanıdığı simalar, ya da bu keyfiyyətlərə malik konkret adamların canlı və yandırıcı Cəhənnəmdə təsviri xoşagəlməzdir. Xüsusən İslam peyğəmbərinin və onun məsləkdaşı, ev əhli Əlinin burada göstərilməsi, İbn Sina və İbn Rüşd kimi müsəlman alimlərinin Ərafda olması da müəllifin xristian mühafizəkarlığını və təəssübkeşliyini göstərir. Dantedən iki əsr əvvəl yaşamış dünya şöhrətli şair Nizami Gəncəvinin məşhur “Xəmsə” poemalarında da böyük mütəfəkkirin dini görüşləri, başqa dinlərə və peyğəmbərlərə, tarixi şəxsiyyətlərə münasibəti öz əksini tapmışdır. Lakin hər əsərində Allaha münacatından və onun son peyğəmbərinə tərifdən sonra Nizami poemaların süjetinə uyğun olaraq əvvəlki peyğəmbərlər haqqında hörmət və məhəbbətlə bəhs edir, onlar haqqında ibrətli pritiçalar gətirir, Ərəstu, Əflatun, Sokrat kimi yunan alimlərinin adını ehtiramla çəkir. Bu münasibət dahi Nizaminin islam dininin ümumbəşəri mahiyyətinə, hümanist təməllərinə sadıqlığı, həqiqət günəşi ilə qidalanması, elmə və ədalətə sevgisi idi. Əslində isə o dövrlərdə axirət düşüncəsi müsəlman təsəvvüf alimlərinin əsərləri vasitəsilə yayılırdı. Yerini içinə doğru spiral şəkildə mərtəbələrə bölünməsi, dəhşətli mifik obrazlar, arası kəsilməyən əzaba düşər olan insanlar, qara-qırmızı rənglərlə görünən cəhənnəm səhnələri alimlərin diqqətini cəlb etmişdi. Hətta bəzi müsəlman və Avropa tədqiqatçılarına görə, belə ətraflı təsvirlərin çoxu Quran və hədislərdən əxz olunmuş bilgiler vasitəsilə alınmışdır. Dantenin böyük müsəlman şəxsiyyətlərinə, mütəfəkkirlərinə olan ədalətsiz münasibəti o vaxtın sərt inkvizisiya qanunları ilə də sıx bağlı olduğu istisna edilmir. Türk alimi Mahmut H.Şakiroğlu məhz belə tədqiqatçıların nümunələrinə əsaslanır: “Dantenin axirət yolçuluğunu anladan mənzum əsəri ana motivləri və bəzi cəhətləri ilə islami təməllərə söykənir. Qabriel Edqard Blocet ilk dəfə buna diqqət yetirmiş, (Sources musulmans de la Divina comédie, Paris, 1901), lakin onun fikirləri elmi aləmdə əks-səda doğurmamışdır... Miquel Asin Palacios, daha dəqiq və aydın mülahizələrlə “la esxatologiya musulmana en la Divina Comedia” (Madrid, 1919) əsərində Əbül Ula Məərrinin “Risələti”- ğufrani”, Muhyiddin İbnül-Ərəbinin “əl Fütuhətul Məkkiyyəsiyəndən” faydalandığını dəlillərlə göstərmiş, eyni zamanda Əbül-Leys əs-Səmərqəndi, Muhəmməd b. Əhməd əl-Kurtubi və Əbül Zeyd əs-Səəlibi'nin əsərlərindən də faydalanmış ola biləcəyini istisna etmir. Asin Palacios görüşlərini əsas dörd nöqtə üzərində cəmləşdirmişdir: 1. Kitabın mövzusu tamən islamdakı isra ve merac olaylarından alınmışdır. 2. Axirətlə bağlı məkan, günah və cəza anlayışları islam esxatologiyasına (axirət elmi) görə işlənmişdir. 3. Əsərə təsir edən xristian qavrayışlarının təməli islam düşüncəsidir. 4. Dante və çağdaşları islam dünyasından xəbərdardırlar; çünki o dövərdə özəlliklə İspanyada hakim olan islam elmi və mədəniyyəti, xüsusilə Güney Avropanın müxtəlif yerlərində təsirini göstərməkdədir” [4].

Tərcüməçi Cəmşid Cəmşidov “Ədəbiyyat” qəzetində çap olunmuş Dantenin “İlahi komediya-sı” və Məhəmməd peyğəmbərin meracı” yazısında Asin Palasiosun tədqiqatlarını yüksək qiymətləndirir: “Görkəmli ispan alimi M.A.Palaciosun təxminən bir əsr bundan əvvəl söylədiyi elmi faktlara gəldikdə isə, qeyd edilməsi vacibdir ki, bu tədqiqat dini–mədəni dəyərlərə vicdanla yanaşmağı bacaran bir elm fədasinin yenilməz düzlüyünü sübut etməklə yanaşı, həm də onun yüksək şəxsiyyətinə dərin ehtiram hissi oyadır.” Mütəxəssis italyan alimlərinin əsərlərinin müqayisəli təhlilini apararaq “Komediya”nın müsəlman mədəniyyətindən alınan bilgilər əsasında yazıldığına kəskin elmi fakt olduğunu bildirir [10]. İtalyan və latın dillərini yaxşı bilən tərcüməçi C.Cəmşidov Dantenin “Yeni həyat” şeirlər toplusunu italyancadan azərbaycancaya çevirmişdir.

“İlahi komediya”nın onlarla tərcüməçi və mütəxəssis tərəfindən rus dilinə tərcümə edilməsi əsər haqqında yeni və müxtəlif mülahizələr, fərqli yanaşmalar irəli sürməyə şərait yaradır. Təəssüf ki, “İlahi komediya”nın italyancadan azərbaycancaya tərcüməsi hələ ki, reallaşmamışdır, əlimizdə olan rus dilindən çevirmə isə əsər haqqında məhdud bir çərçivədə yanaşmağa vadar edir. Halbuki dünya şöhrətli “Komediya”nın dilimizə orijinaldan çevirməsi bizə A.Dante yaradıcılığının bədii-estetik mahiyyətini, dini-siyasi görüşlərini daha dərinləndirən öyrənməyə imkan yaradardı.

Azərbaycanlı alim Aytək Zakırqızı “Hilmi Ziya Ülkən Dantenin islam dininə münasibəti haqqında” məqaləsində də bu məsələyə toxunmuş, Hilmi Ziya Ülkənin insani dəyərlərə verdiyi qiyməti, Dantenin ictimai görüşlərinə münasibətini incələmişdir.

Nəticə / Conclusion

Filosof mütəfəkkirin yaşadığı dövrdən keçən vaxt ərzində yüzlərlə dantoloq “İlahi komediya”ni elmi-dini, fəlsəfi, bədii-estetik, psixoloji yöndən analiz etmiş, lakin son nöqtəyə çatmamışlar. Dr Kemal Bakırın görkəmli alim Hilmi Ziya Ülkənin əxlaqi görüşlərinə həsr etdiyi məqaləsində onun “Dante vətəninin duyulmuş dərin incələmələrindən insani bir anlam və bir ideal çıxarmışdır” deyimini böyük şairin haqqında ən dəqiq ifadələrdəndir.

Ədəbiyyat / References

1. Dante. İlahi komediya. Bakı: Öndər, 2004.
2. Dr. Kemal Bakır. Hilmi Ziya Ülkəndə ahlaki bir dəyər olaraq insani vətənsəverlik. Uluslararası sempoziyum, Erzurum, 2015.
3. Elnur Rəsulov. Əliaga Kürçaylı poeziyasında tersinə. Azərbaycanın ədəbiyyat və mədəniyyət portalı.
4. Ensiklopedik lüğət. Bakı, 1998.
5. Qasımova Aida. Məhəmməd peyğəmbərin meracı. Bakı: Yazıçı, 1994.
6. Mahmut H.Şakiroğlu. Dante. İlahi komediya. İslam Ansiklopedisi. 2000, 22. cild, <https://islamansiklopedisi.org.tr>.
7. Вклад мусульман в мировую цивилизацию. Баку: Идрак, 2008.
8. www.philol.msu.ru/~teazurus/ tersinə
9. <http://cheloveknauka.com/pervye-perevody-bozhestvennoy-komedii-dante-rossiya-angliya-amerika>
10. <https://scribble.su/work/zolotaya/387/html/>
11. www.avanqard.net.
12. [az.wikipedia](http://az.wikipedia.org)
13. [uz.m.wiktionary orq.](http://uz.m.wiktionary.org)

«Божественная комедия» в переводах

Ядигар Аскерова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: yadigar@2012gmail.com

Резюме. В начале статьи сообщается о знакомстве азербайджанского читателя с «Божественной комедией» известного итальянского поэта XII века Данте Алигьери, о переводе и издании произведения на азербайджанский язык. В нашей стране впервые поэма была переведена частями в 50-х годах XX века, изучалась только с хрестоматийных университетских учебников, также были написаны исследования по «Божественной комедии». Выдающийся поэт Алиага Курчайлы, успешно переведший на наш язык произведения многих писателей, с перерывами перевел «Божественную комедию» Данте на азербайджанский язык и представил ее публике в полном виде в 1973 году. Поскольку поэт переводил произведение с русского языка, нами также была затронута проблема исследования и перевода Данте в русском переводе.

В статье также обсуждается сакральное значение священного числа 3, встречающегося в христианских религиозных взглядах, которое содержится в поэме, разделенной на разделы Ад, Чистилище и Рай. Хотя в поэме представлено христианское мышление, не исключено, что сцены ада и рая подпитывались исследованиями мусульманских ученых. Со времен жизни философа-мыслителя сотни исследователей Данте провели научно-религиозные, философские, художественно-эстетические, психологические исследования «Божественной комедии», но они не были доведены до конца. Представление азербайджанскому читателю подобных произведений, являющихся продуктом пересечения культур, их взаимовлияния, может способствовать изучению мировых литературных образцов на более профессиональном уровне.

Ключевые слова: Данте, «Божественная комедия», терцина, культура, поэма